

לא תוסיף ולא תגרע - במדרש

מים ראשונים: איסור לא תוסיף ולא תגרע הוא נושא רחב ומורכב. בגיליון זה התמקדנו במקרא, מדרשים ומקורות חז"ל ובעזרת הנותן ליעף כח, נקדיש גיליון גם לגאונים, פרשני המקרא ואחרים.

וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שִׁמְעֵ אֶל הַחֻקִּים וְאֵל הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תַּחֲיוּ וּבְאֵתֶם וַיִּרְשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נָתַן לָכֶם: לֹא תִסְפוּ עַל הַדְּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ לְשִׁמְרֵם אֶת מְצֻוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם: (דברים ד א-ב).¹

בְּעֵבֶר הִירְדֹן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בָּאֵר אֶת הַתּוֹרָה הַזֹּאת לְאָמֹר: (דברים א ה).²

אֵת כָּל הַדְּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם אֲתוּ תִשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת לֹא תִסְפוּ עָלָיו וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ: (דברים יג א).³

אֲרַבְעִים יָפְנוּ לֹא יוֹסִיף פֶּן יוֹסִיף לְהַכְתִּיב עַל אֵלֶּה מִכָּה רַבָּה וְנִקְלָה אַחִיד לְעִינֵיךָ: (דברים כה ג פרשת כי תצא).⁴

יָדַעְתִּי כִּי כָל אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה הָאֱלֹהִים הוּא יִהְיֶה לְעוֹלָם עָלָיו אֵין לְהוֹסִיף וּמִמֶּנּוּ אֵין לִגְרַע וְהָאֱלֹהִים עֹשֶׂה שְׂפִירָאוּ מְלַפְנֵינוּ: (קהלת ג יד).⁵

מסכת זבחים פרק ח משנה י

¹ האזכור הראשון של "לא תוסיף ולא תגרע" נזכר כבר בפרשת ואתחנן. שם נאמרים הדברים בהקשר הרחב של שמירת המצוות והחוקים כפי שנצטוונו, בלי תוספת או גרעון. מה היא השמיעה אל החוקים והמשפטים? שלא תוסיפו ולא תגרעו. אזהרה מאוזנת משני צידי המתנס. אל תתחכם להוסיף (ולהחמיר) ואל תרשע לגרוע (ולהקל). והכוונה בפשטות היא להוספת מצוות חדשות או לגרעתם של מצוות קיימות (ולא לפרטי המצוות כפי שנראה להלן). ראה עוד בהמשך הפרק שם, הפסוק: "רְאֵה לְמַדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים פְּאֶשֶׁר צִוִּי ה' אֱלֹהֵי לַעֲשׂוֹת פֶּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲתֶם בְּאֵיִם שְׁמָה לְרִשְׁתָּהּ". הכל בהקשר לכניסה ולהתיישבות בארץ. כאילו בא לומר, המצוות והמשפטים והחוקים תפורים לפי מידת יישוב הארץ וחיים מדיניים תקינים. אל תתחכמו להוסיף מצוות שלא הצטוותם מחד גיסא, ואל תפחיתו מהמצוות מאידך גיסא. ראה דברינו [קיום המצוות בארץ](#) בפרשת ראה.

² הפתיחה לספר דברים היא "הואיל משה באר את התורה הזאת". אך מיד לאחר פסוק זה באים לא מעט פסוקים ופרקים המתארים היסטוריה ולא דיני תורה. לנושא זה הקדשנו דף מיוחד בפרשת דברים [הואיל משה באר את התורה](#). שם ראינו מגוון רחב של דעות ובהם שגם ההיסטוריה ותולדות העם הם תורה. אבל בפשט הדברים מחפשים הפרשנים והמדרשים את המקום בו משה אכן מתחיל לבאר את מצוות התורה. אחת הדעות, המקדימה ביותר, היא שהפסוקים לעיל בראש פרק ד: "ועתה ישראל שמע אל החוקים ואל המשפטים וכו'" הם התחלת ביאור התורה (הגם שמיד אחריהם שוב באים פסוקי 'תולדות'). אם אכן כך, אזי הציווי "לא תוסיפו ולא תגרעו" הוא מרכיב מרכזי בביאור התורה! מה שמקבל משמעות מיוחדת בספר דברים שבו משה מחד גיסא מבאר מצוות שכבר נזכרו בארבעה החומשים הקודמים ("מצווה מבוארת" בלשון רמב"ן) ומאידך גיסא מונה מצוות שלא נזכרו בארבעה החומשים הקודמים ("מצווה מחדשת" בלשון רמב"ן). ראה דברינו [ספר דברים – משנה תורה](#).

³ זה האזכור של לא תוסיף ולא תגרע בפרשתנו. לאחר פסוק זה יש סוף פרשה (פתוחה), לפיכך רואים בו חז"ל ופרשנים חלק מהעניין הקודם של איסור עשיית תועבות הגויים. קשר שנראה להלן. ראה פירוש דעת מקרא שרואה בפסוק זה סגירה של הפתיח שבפרשת ואתחנן לעיל. עפ"י גישה רחבה זו, **תשעה פרקים ועניינים רבים** כלולים בין שני הציוויים של לא תוסיף ולא תגרע מפרשת ואתחנן ועד פרשת ראה. בה בעת, בחלוקה לפרקים, פסוק זה פותח את פרק יג ויכול להיחשב כפתיח לפרשת נביא השקר בפרשתנו שבא להוסיף או לגרוע ממצוות התורה, מתורת משה, בכח נבואתו השקרית. באה התורה ואומרת: אל תשמע לנביא שמוסיף ומחדש מצוות, ואל תשמע לנביא שבא לגרוע מצוות ולומר שאינן כבר תקפות. וגם לשיטה זו יש סמך כפי שנראה להלן.

⁴ לא מצאנו מי שמקשר דין זה לנושא "בל תוסיף ובל תגרע", אבל זו המצווה הספציפית היחידה בתורה שעליה יש אזהרה שלא להוסיף בה. הציווי בפסוקי התורה לעיל הוא כאמור כללי ורחב: לא להוסיף מצוות חדשות ולא לגרוע מהקיימות. חז"ל הם שהפכו ציווי זה לדין בגדרי מצווה ספציפית כפי שנראה להלן, לפיכך ראינו לציין שהנה יש דין ספציפי בתורה עליו יש ציווי שלא להוסיף (וזה חשוב כי העונש על איסור "לא תוסיף", כמו כל איסורי לאו אחרים, הוא מלקות. ולא עוד, אלא בלשון כפולה ובנתינת טעם: "לא יוסיף – פן יוסיף ונקלה אחיך לעיניך". בשל כך גם מיעטו חכמים והעמידו את המספר על "ארבעים חסר אחת" וגם אלה לא התקיימו במקרים רבים (מכות פרק ג משנה יא, ספרי דברים רפ)).

⁵ הרוב המכריע של המדרשים והפרשנים מתמקד בקטע של יראת אלהים שבפסוק: "והאלהים עשה שיראו מלפניו" (ברכות נט א, שבת לא א, במדבר רבה יד ו). גם אלה שמתייחסים לקטע "אין להוסיף ואין לגרוע", רואים בו בעיקר קשר למעשה הבריאה וליראת אלהים המתבקשת מהתבוננות בו, כולל האפשרות של מקרה חריג שלכאורה סוטה מטבע העולם וחוקי, כגון המבול (בראשית רבה ה ו, דברים רבה רש"י על הפסוק, דעת מקרא). ויש גם שדורשים אותו לעניין שכר ועונש והנהגת הקב"ה את העולם (אלשיך על הפסוק). לפיכך, פסוק זה אינו מענייננו, רק השימוש בלשון 'אין להוסיף ואין לגרוע' שחוזר בכתובים. אבל להלן נראה לפחות מקור אחד (קהלת רבה) שמחבר פסוק זה עם הנושא שלנו, ובאמת, אין סיבה לא לראות את 'מעשה האלהים' גם ככוללים את מצוותיו וחוקיו, והמגבלה שלא להוסיף ולא לגרוע גם היא חלק מיראת האלהים והציות לדבריו. ובאשר למעשה האלהים הבריאתי, אכן האדם מוסיף ומשכלל, ראה דברינו [מעשה שמים ומעשה בשר ודם](#) בפרשת בראשית.

הניתנין מתנה אחת שנתערבו בניתנין במתנה אחת - ינתנו מתנה אחת. מתן ארבע במתן ארבע - ינתנו במתן ארבע.⁶ מתן ארבע במתנה אחת - רבי אליעזר אומר: יינתנו במתן ארבע, רבי יהושע אומר: ינתנו במתנה אחת.⁷ אמר לו רבי אליעזר: והרי הוא עובר על כל תגרע! אמר לו רבי יהושע: והרי הוא עובר על כל תוסוף!⁸ אמר לו רבי אליעזר: לא נאמר כל תוסוף אלא כשהוא בעצמו.⁹ ועוד אמר רבי יהושע: כשנתת עברת על כל תוסוף ועשית מעשה בידך, וכשלא נתת עברת על כל תגרע ולא עשית מעשה בידך.¹⁰

ספרי דברים פרשת ראה פסקא פב

"לא תוסף עליו", לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו, מיכן אמרו הניתנים במתנה אחת שנתערבו בניתנים במתנה אחת ינתנו במתנה אחת.¹¹

דבר אחר: מנין שאין מוסיפים על הלולב ועל הציצית? תלמוד לומר: "לא תוסף עליו". מנין שאין פוחתים מהם? תלמוד לומר: "ולא תגרע ממנו".¹²

מנין שאם פתח לברך ברכת כהנים לא יאמר הואיל ופתחתי לברך אומר: "ה' אלהי אבותיהם יוסף עליכם" (דברים א יא)? תלמוד לומר: "הדבר" - אפילו דבר לא תוסף עליו.¹³

מסכת ראש השנה דף כח עמוד ב¹⁴

אמר ליה אביי: אלא מעתה הישן בשמיני בסוכה ילקה! - אמר לו: שאני אומר מצות אינו עובר עליהן אלא בזמן.¹⁵ מתיב רב שמן בר אבא: מנין לכהן שעולה לדוכן, שלא יאמר: הואיל ונתנה לי תורה רשות לברך את

⁶ יש קרבנות, כגון בכור, מעשר בהמה וקרבתן פסח שנותנים מדמם על המזבח רק פעם (מתנה) אחת, ויש קרבנות, כגון חטאת, עולה ושלמים שנותנים מדמם ארבע פעמים (מתנות). אם התערבב דם של קרבנות שונים שמתנתם דומה, אין בעיה. אבל מה נעשה אם התערבב דם של קרבנות שניתנים במתנה אחת עם קרבנות שניתנים בארבע מתנות, כפי שהמשנה ממיטה במשפט הבא?

⁷ רבי אליעזר אומר יינתנו ארבע מתנות מהתערובת, לצאת ימי חובת הארבע. אך ר' יהושע מעדיף לתת רק מתנה אחת שהיא המינימום המשותף לכולם.

⁸ כל תוסוף וכל תגרע הוא לשון חכמים. לא תוסוף ולא תגרע הוא לשון תורה. ובכתובים: אין להוסיף ואין לגרוע.

⁹ סוף דבר, שניהם מסכימים שבמקרה זה אין כאן איסור 'כל תוסוף' או כל תגרע, משום שאיסורים אלה הם "כשהוא בעצמו", היינו במצווה עצמה: "כשהדבר עומד בפני עצמו ולא כשיש בו דבר אחר" (תוספות יום טוב).

¹⁰ ראה סיום המחלוקת גם במקבילה בתוספתא זבחים ח כג: "אמר ר' אליעזר: עדיין דבר שקול מי מכריע. אמר לו ר' יהושע: אני אכריע. כשאני עושה בידי נמצאתי עובר על לא תעשה והרי הוא בידי. כשאני מניחה כמות שהוא, נמצאתי עובר על לא תעשה ואינה בידי". לפי הכלל: "שב ואל תעשה עדיף". ובמקבילה בירושלמי עירובין פרק י הלכה יד (ופסחים פרק ג הלכה ג) הלשון היא: "אמר לו: מוטב לעבור על מצות לא תעשה שלא באת לידי, ממצות לא תעשה שבאת לידי", ונראה שהכוונה זהה. ראה גם גמרא עירובין ק ע"א שרוצה לחבר משנה זו עם המחלוקת: "קום ועשה עדיף" (שיטת ר' אליעזר) או "שב ואל תעשה עדיף" (שיטת ר' יהושע), אבל דוחה שאין מכאן הוכחה ויש הבדל בשימוש בכללים אלה בין מקרים של קיום במעשה של מצוות ובין מקרים של הימנעות מאיסורים. ראה שם. כך או כך, הרושם המתקבל ממשנה זו (ומהמקבילה בתוספתא, ראה גם במדרש תנאים לדברים יג א), הוא, שלעבור על לא תגרע, היינו, להימנע ולא לקיים מצווה בתנאים מסוימים, עדיף על פני להוסיף מצוות. ראה פירוש הרמב"ם למשנה שמציין שההלכה כרבי יהושע.

¹¹ לשון קצרה של הנוסח במשנה, כאילו מתמקד במתנות דם של אותו הסוג ואומר: בכך אין בעיה של הוספה או גריעה ואיך זיל גמור. ראה הדרשה במקבילה במדרש תנאים לספר דברים כאן שממשיכה למשנה זבחים לעיל - מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע. וצריך עיון אם מדרש ספרי קדם או המשנה והתוספתא.

¹² זה מקור תנאי שני ומרכזי לנושא שלנו שמצוטט במקומות רבים. אלא שלא פירט מה התוספת בציצית ולולב (כשם כולל לארבעה המינים). את התוספת בלולב מסביר רש"י להלן שהוסיף עוד מין לארבעה המינים. לגבי ציצית (שרש"י להלן לא מזכיר) מצאנו בגמרא מנחות מ ע"ב בדיון מי שמבקש להחליף את ציציות הבגד, יסיר תחילה את הישנות ולא ישים קודם את החדשות משום שיש בזה כל תוסוף. ועכ"פ בציצית וארבעה המינים יש הרבה פרטי הלכות ודינים רבים מדרבנן.

¹³ שים לב לדרשה על המילה "הדבר" שבפסוק שנשמע כמו "זה הדבר" שמצוי מספר פעמים במקרא (ויקרא טו ז, יב, במדבר ל ב, לו ו ועוד). אבל הפסוק אצלנו הוא: "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתך אתו תשמרו לעשות". "את כל הדבר" - לא תוסיפו ולא תגרעו. ובמכילתא להלן: "אלה הדברים". בפשט המדרש נראה שהכהן ממשיך תוך כדי ברכתו לפסוק נוסף שהוא אמנם דברי משה בברכתו לעם ישראל בראש ספר דברים, אבל נראה כמוסיף על פסוקי התורה בברכת כהנים בספר במדבר ויחשבו שכן כתוב בתורה. ועל דרך הדרש והחידוד אפשר לחבר מדרש ספרי זה עם מדרש ספרי דברים פרשת פסקא יא: "ה' אלהי אבותיהם יוסף עליכם ככם אלף פעמים, אמרו לו: רבינו משה, אי אפשר שתברכנו. המקום הבטיח את אברהם אבינו: בך אברך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול, ואתה נותן קצבה לברכתנו?" (ראה דברינו [כוכבי השמים](#) בפרשת דברים). בהוספה של משה הוא גרע! ויש לנו כבר הד ראשון לאמירה שנראה להלן (גמרא סנהדרין): "כל המוסיף גורע". ועוד נחזור לתוספת זו בגמרא שבת להלן.

¹⁴ מקור נוסף בחז"ל לנושא כל תוסוף הוא גמרא זו בראש השנה. ראה דיון מקביל במסכת עירובין צו ע"א בדיון מי שמוצא תפילין בשבת מחוץ לעיר אם יכול להניחם כדי להביאם למקום המשתמר בשבת, אם עובר על כל תוסוף. גם שם מתבסס הדיון על הקשר עם מצוות צריכות כוונה או לא ואם עבר זמנו או לא, כפי שנראה במקור שבחרנו מהגמרא בראש השנה. בכך, נראה שסקרנו את עיקר הדיון בנושא אצל חז"ל. בירושלמי מוזכר הנושא במסכת עירובין פרק י הלכה יד ופסחים פרק ג הלכה ג, שניהם בנושא מתנות הדם. לא מצאנו התייחסות נוספת בירושלמי לנושא שלנו.

¹⁵ נסביר. מתוך דיון אם מצוות צריכות כוונה או לא (על המשנה: "מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגילה אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא", זה הקשר לראש השנה), עוברת הגמרא לדון בדיון כל תוסוף

ישראל - אוסיף ברכה אחת משלי, כגון: "ה' אלהי אבותכם יוסף עליכם" - תלמוד לומר: "לא תוסיפו על הדבר" ... הכא במאי עסקינן - בדלא סיים.¹⁶

מסכת סוכה דף לא עמוד א

והתנן: אין אוגדין את הלולב אלא במינו, דברי רבי יהודה. מאי טעמא ... דקא סבר: לולב צריך אגד, ואי מייתי מינא אחרינא - הוה להו חמישה מינין ... והתניא: ארבעת מינין שבלולב, כשם שאין פוחתין מהן - כך אין מוסיפין עליהן ... פשיטא! - מהו דתימא: הואיל ואמר רבי יהודה לולב צריך אגד, ואי מייתי מינא אחרינא - האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי - קא משמע לן.¹⁷

מסכת סנהדרין דף פח ע"ב - ההשוואה עם זקן ממרה

משנה: חומר בדברי סופרים בדברי תורה. האומר: אין תפילין כדי לעבור על דברי תורה - פטור. חמישה טוטפות להוסיף על דברי סופרים - חייב.¹⁸

גמרא: אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: אינו חייב אלא על דבר שעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע.¹⁹ ואין לנו אלא תפילין אליבא דרבי יהודה.²⁰ - והאיכא לולב, דעיקרו מדברי תורה, ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע! ... והאיכא ציצית, דעיקרו מדברי תורה ופירושו מדברי סופרים, ויש בו להוסיף, ואם הוסיף גורע!²¹

רש"י דברים פרק יג פסוק א

בנושא שינה בסוכה בשמיני עצרת (אולי גם אוכל). אביי מקשה על רבא שלשיתו שמצוות אינן צריכות כוונה, מי שישן ביום השמיני של סוכות בסוכה יעבור על כל תוספי חייב מלקות. סימן השאלה בדברי אביי מעיד על כך שמעשה כזה לא נחשב לבל תוסיף. ראה דברינו **הפרידה מהסוכה** בשמיני עצרת, שיש עצה למי ש"סוכתו עריבה עליו". עכ"פ, תשובת רבא היא שעבר זמנה של המצווה והסתיים העניין ואין כאן כל תוסף. ולהלן נראה את הכלל "האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי" שגם הוא מרכז את החשש מבל תוסיף (והכלל: "גרוע ועומד הוא" שמרכז אל לא תגרע).

¹⁶ הגמרא מוסיפה ומקשה מהדין של הוספה בברכת כהנים שראינו לעיל בספרי, ומתרצת ששם מדובר שהכהן הוסיף את הברכה כחלק ישיר והמשך של ברכת הכהנים (או ממש באמצע) ולא סיים ברכתו (עדיין עומד על הדוכן?). או שנאמר שכל היום ראוי לברכת כהנים ולפיכך אין כאן סיום (כמו ביש סוכה שעבר זמנה). אבל אם "סיים" הכהן ברכתו, אין כאן איסור בל תוסיף. בהמשך דנה הגמרא שם בנושא של נתינת מתנות הדם שראינו לעיל וגם שם הדין הוא מתי ואיך מסתיימת המצווה. וההסבר הסופי שם, של רבא בעצמו הוא שבקיום מצווה אין צורך לכתחילה לכוון לצאת ידי חובה (מצוות אינן צריכות כוונה), אבל בכדי לעבור על כל תוסף, צריך שתהיה כוונה. ואם אדם ישן בסוכה בשמיני עצרת להנאתו, או כהן מוסיף ברכה כגון: "יוסף ה' עליכם ככם אלף פעמים" או כל פסוק ברכה אחר, ולא מתכוון שזה חלק ממצוות ברכת כהנים - אין בכך כלום.

¹⁷ מצווה נוספת שיש בה דין בל תוסיף היא מצוות לולב כשם כולל לארבעת המינים. שיטת רבי יהודה היא שאין אוגדים את הלולב (הקושיקלעך שלנו) אלא באותו מין, היינו בעלי תמר (ראה מחלוקתו עם רבי מאיר במסכת סוכה פרק ג משנה ח) והסיבה לכך, אומרת הגמרא (לאחר שניסתה הסברים אחרים) היא שאיגוד הלולב במין אחר (ענפי זית למשל) ייחשב לבל תוסיף. מוסיפה הגמרא ברייתא שאומרת בפירוש שאין להפחית או להוסיף על ארבעה המינים (ויש רגליים למינים אחרים, ראה נחמיה ח טו וכן דברינו **שלושה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתי** על האופן בו קבעו חכמים את טיבם של ארבעה המינים). שואלת הגמרא: פשיטא! פשוט הוא שאין להוסיף ואין לגרוע מארבעה המינים! ותשובתה היא שיכולנו לחשוב שאם מביאים מין נוסף אין זה פוגם בארבעה כי כל אחד עומד לעצמו ("האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי") ואין התוספת פוגמת. הגמרא אגב לא מתייחסת לדין שאין פוחתין הרי גם זה פשוט! על כך במקור הבא בכלל המשלים "גרוע ועומד הוא".

¹⁸ המשנה והגמרא דנים כאן בדין **זקן ממרה** עליו הרחבנו בדברינו בפרשת שופטים. המשנה כאן קובעת שזקן ממרה נענש רק אם פוסק להלכה נגד כל חבריו בדין שיסודו בתורה אבל פרטיו הם מדברי סופרים (מדרבנן). אם הוא פוסק כנגד דין תורה ואומר למשל שאין בכלל חובה לקיים מצוות תפילין, או סוכה או מילה וכו', או שאין איסור בשר בחלב ומותר לאכול בעלי חיים שהתורה אסרה וכו', אין זה זקן ממרה. אמר מה שאמר - אז מה? ראה רש"י במקום: "דאין זו הוראה, זיל קרי בי רב הוא?". הקשר לנושא שלנו יובהר עוד בהמשך.

¹⁹ שים לב לביטוי זה שמזכיר את הביטוי: "כל המוסיף - גורע" שנראה בע"ה בדף המשלים.

²⁰ רבי אלעזר מצמצם למדי את דין זקן ממרה ומגביל אותו לדוגמא שהמשנה נותנת ודי לנו בכך.

²¹ הגמרא מקשה מלולב (ארבעה המינים) וציצית שגם הם עיקרם מהתורה ופרטיהם מדרבנן ומדוע לא ייחשב לזקן ממרה אם הוסיף או גרע בפרטי דיניהם? תשובתה לגבי לולב היא שלפי הסובר שאין צריך לאגוד את הלולב, אין זו תוספת כי "האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי" כפי שראינו בגמרא סוכה לעיל. ולפי הסובר שצריך לאגוד את הלולב, התוספת פוגמת בכל המצווה ולא עשה כלום: "גרוע ועומד הוא". באופן דומה עונה הגמרא לשאלה שלגבי ציצית ותשובתה היא דומה: "האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי" או "גרוע ועומד הוא", תלוי אם קשר ציצית העליון הוא מהתורה או לא. כל כך מצמצמת הגמרא את דין זקן ממרה עד שהיא חוזרת ושואלת שם בהמשך שאם כך גם בתפילין נאמר "האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי" או "גרוע ועומד הוא"! ומסבירה מה שמסבירה לגבי ייחודה של מצוות תפילין. ראה שם במקור. למרות ההבדלים ביניהם (לולב וציצית שאינם בזקן ממרה ישנם בבל תוסיף בספרי לעיל, תפילין ישנו בזקן ממרה ולא מצאנו עד כאן בבל תוסיף) מתבקש דיון מעמיק בקשר בין דין זקן ממרה לדין בל תוסיף וכל היודע מי שדן בקשר בין שני נושאים אלה, אנא יודיענו ויחכימו. לנו די בעצם העובדה שהגמרא משתמשת בנימוקים שמפחיתים ממעשיו של הזקן ממרה: "האי לחודיה קאי והאי לחודיה קאי" או "גרוע ועומד הוא", ואולי יפחיתו גם בחומרת מעשיו של המוסיף או הגורע שהרי הרבה דרכים יש למי שמבקש שלא לקיים את דיני התורה וכמו שרש"י אומר: "אין זו הוראה, זיל קרי בי רב הוא". ואם כך לחכם, לאדם מהשורה, מה אכפת לנו? אנחנו נמשיך בדין לא תוסיף ולא תגרע.

לא תוסף עליו - חמישה טוטפות בתפילין, חמישה מינין בלולב, ארבע ברכות בברכת כהנים.²²

מדרש הגדול שמות כה כג פרשת תרומה - הוספת הכלים במקדש שלמה

משה עשה שולחן אחד, שלמה עשה עשר שולחנות, דכתיב: "ויעש שולחנות עשרה" (דברי הימים ב ד ח) ... והלא כתוב בתורה: "לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו" (דברים יג א)! אלא כך היתה בידם מסורת מפי משה, שכשיבנו בית אבנים יהו בו עשר שולחנות, עשר מנורות, עשרה כיורים. וכן הוא אומר: "הכל בכתב מאת ה' " (דברי הימים א כח ט).²³

קהלת רבה (וילנא) פרשה ג א (יד)

"והאלהים עשה שיראו לפניו".²⁴ אמר ריש לקיש כתיב: "את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם אותו תשמרו לעשות לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו" (דברים יג א) אבל הצדיקים מוסיפין עליו ואין גורעין ממנו. אמר רבי יוסי ברבי חנינא: מכאן שאין הבמה ניתרת אלא ע"י נביא ואלהיו עומד ומקריב בראש הכרמל. א"ר שמלאי דברייא:²⁵ אמר ליה: "ובדברך עשיתי את כל הדברים האלה" (מלכים א יח לו).²⁶

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב – בהכנה למתן תורה

"יומשה עלה אל האלהים", זה יום שני. – "ויקרא אליו ה' ", מגיד שהקריאה קדמה לדבור. – "כה תאמר", כה בלשון הקדש, כה כסדר הזה, כה כענין הזה, כה שלא תפחות ולא תוסיף.²⁷

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: בדף המוקדש לנושא לא תוסיף ולא תגרע, וודאי שיש להקפיד על צו כפול זה. אם גרענו מקור חשוב במקרא, חז"ל ובמדרשים, נשמח מאד אם שואבי המים יעמידונו על גרעון זה. ועכ"פ נזהרנו שלא להוסיף ולהכביד, לפיכך נעצור כאן ואם נזכה, נשלים בספרות הגאונים ובפרשני המקרא ואולי עוד.

²² ובפרשת ואתחנן דברים ד ב מפרש רש"י: "לא תספור - כגון חמש פרשיות בתפילין חמשת מינין בלולב וחמש ציציות, וכן ולא תגרעו". אם נחבר שני רש"י אלה נקבל: את ברכת כהנים לקח רש"י ממדרש ספרי ומהגמרא בראש השנה הנ"ל. את לולב, מספרי ומהגמרא בסוכה הנ"ל. את ציצית ממדרש ספרי וגמרא מנחות מ ע"ב (הערה 12 לעיל), ואת תפילין נראה שלקח מגמרא סנהדרין הנ"ל בדין זקן ממרה (ראה גם ירושלמי ברכות א ד, סנהדרין יא ד, עבודה זרה ב ז) ואת הישן בסוכה בשמיני של פסח הוא אינו מונה כי כפי שראינו איסור זה נדחה בגמרא ראש השנה. לשון רש"י בפרשתנו נשמעת כמו רשימה להלכה, אך מלשונו בפרשת ואתחנן (שם הוא מדגיש גם את לא תגרע) משמע שאלה רק דוגמאות. אילו דוגמאות נוספות יש? במקורות חז"ל לא מצאנו דוגמאות נוספות (מי שמוסיף פרשות למזוזה? ברכה נוספת לתפילת שמונה עשרה או ברכת המזון? כוסות בליל הסדר?).

²³ חז"ל דנו בתוספת זו שעשה שלמה (תוספתא מנחות יא ט-י, גמרא מנחות צח ב, ירושלמי שקלים ו ג) אך לא עוררו את השאלה של בל תוסיף. המדרש הגדול כן מעורר את השאלה ותשובתו היא שכך מראש צוותה התורה: מנורה אחת, שולחן אחד, כיוור אחד במשכן הזמני ועשרה (עשר) בבית עולמים. ראה עוד בתוספתא ובתלמודים הנ"ל שלא היו מדליקים אלא במנורת הזהב שעשה משה ולא היו עורכים את לחם הפנים אלא בשולחן של משה. ובמדרש הגדול, בקטע שהשמטנו, שיטה אחרת שהיו עושים סבב בין השולחנות: "שהיו מקריבין על כל אחד ואחד שבת אחת" (למנורות הוא לא מתייחס).

²⁴ חזרנו לפסוק מקהלת שהבאנו בעמוד הראשון.

²⁵ שם של מקום.

²⁶ מעשהו של אליהו בהר הכרמל, שלכאורה עבר על איסור במה בזמן שהמקדש עמד בירושלים, נדון במקומות רבים בספרות חז"ל ואף אנו שלחנו בו יד בדברינו [אליהו בהר הכרמל](#) בפרשת כי תשא וכן בדברינו [עת לעשות לה' הפרו תורתך](#) במגילת רות. סוף דבר, מוסכם שמעשהו של אליהו היה בבחינת הוראת שעה חריגה ויש בכוחו של נביא לשנות ממצוות התורה "לפי שעה" (ספרי דברים קעה). מה שמעניין במדרש זה הוא: ראשית, הקישור של הפסוק בקהלת לנושא שלנו (הערה 5 לעיל). שנית, הקשר של איסור לא תוסיף לעניין כוחו של הנביא (הערה 3 לעיל). ושלישית, אולי בהפוך מהמשנה בזבחים בה פתחנו, יתרון ההוספה על הגריעה, במילים אחרות, הגריעה חמורה מההוספה. הצדיקים לא גורעים ממצוות התורה, אבל כן מוסיפים לפי הצורך והעניין.

²⁷ וחותר שם המדרש בסוף הפרשה: "אלה הדברים (שמות יט ג) - שלא תפחות ולא תוסיף. אשר תדבר אל בני ישראל - כסדר הזה". גם הסדר חשוב, הוא תריס בפני תוספות וגריעות. ראה שוב מדרש ספרי לעיל שדורש: "הדבר - אפילו דבר לא תוסף עליו". "הדבר" – "אלה הדברים". מדרש מכילתא לוקח אותנו אחורה אל מעמד מתן תורה, שם מצויים יסודותיו של האיסור לא להוסיף ולא לגרוע. רגע לפני עשרת הדברות מצטווה משה לומר לבני ישראל דברים ברורים ומדויקים, משה עצמו מוזהר שלא להוסיף ולא להפחית ממה שייאמר לו לומר לעם. וגם אחרי עשרת הדברות, לאורך כל ספר התורה: "אלה החוקים / והמשפטים / והתורות" נאמר מספר פעמים בתורה – אלה החוקים ואלה הדברים, אל תתעצלו לגרוע מהם ואל תתחכמו להוסיף עליהם. ראה מדרש אגדה (בובר) דברים יג א: "לא תוסף עליו. על העבודות שצויתך ולא תגרע ממנו". ועל הפסוק בשליחת המלאך של פרשת משפטים, שמות כג כא: "הַשְּׁמֵר מִפְּנֵי וְשִׁמְעוּ בְּקוֹל אֵל תִּמְרוּ בוּ וכו' " דורש פסיקתא זוטרותא (לקח טוב): "... אל תמר בו - אל תמירהו באדון אחר: אל תמר בו - אל תוסיף על דברי תורה ולא תגרע ממנו". וכאן, בספר דברים ערב הסתלקותו, מעביר משה את המסר לבני ישראל. כרוצה לומר: כפי שאני הצטוותי ועשיתי, לא הוספתי ולא גרעתי, אף אתם כך. ובבקשה, נא להעביר זאת לדורות הבאים. "אלה הדברים" בספר שמות לפני מתן תורה ו"אלה הדברים" של ספר דברים חותם התורה. ראה הערה 1 לעיל.